
СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИЦІ УПРАВЛІННЯ

УДК [316.334.23:314.745.22]:340.13

І. В. КРЕМЕНОВСЬКА,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
вчений секретар,*
О. А. СВЯТОГОР,
аспірант

*Інститут економіко-правових досліджень НАН України
(Київ)*

ПРАВОВІ ПІДОЙМИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЖИТЛОВИХ ПРОБЛЕМ ВНУТРІШНЬОПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА АКТИВІЗАЦІЇ ЇХ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено проблеми використання потенціалу переселенців, зокрема представників малого та середнього підприємництва в сільській місцевості. Сформульовано пропозиції щодо надання внутрішньопереміщеним особам права користуватися покинутими об'єктами нерухомості на безоплатній основі та спрощення процедури їхнього вступу в права власності на таке майно.

Ключові слова: внутрішньопереміщені особи, переселенці, село, фермерське господарство, нерухомість, власність, підприємництво.

I. V. KREMENOVSKA,
*Cand. of Jurid. Sci.,
Senior Sci. Researcher,
Academic Secretary,*
O. A. SVYATOGOR,
Postgraduate

*Institute of Economic and Legal Researches of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

THE LEGAL LEVERS TO SOLVE THE HOUSING PROBLEMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AND TO ACTIVATE THEIR BUSINESS ACTIVITY

Problems of the use of a potential of displaced persons, in particular, representatives of small and middle-sized enterprises on a rural territory, are studied. Some propositions concerning the allocation of the right to use derelict realty objects on the gratuitous basis to internally displaced persons and the simplification of the procedure of their entry to the property right to such assets are formulated.

© Кременовська Ірина Володимирівна (Kremenovska Iryna Volodymyrivna), 2016; e-mail: i.v.kremenovskaya@gmail.com.

© Святогор Олексій Анатолійович (Svyatogor Oleksii Anatoliiovych), 2016; e-mail: a.svyatogor@gmail.com.

Keywords: internally displaced persons, migrants, village, farm economy, realty, property, entrepreneurship.

Внутрішня міграція населення, що відбулася в Україні з початку окупації Криму та російської агресії в Донбасі, за оцінками фахівців ООН, була названа наймасштабнішою за всю історію після великого переселення 1943 р. Як повідомляє Міжвідомчий координаційний штаб, з тимчасово окупованої території та районів проведення АТО до інших регіонів переселено 971300 осіб, у тому числі з Донецької та Луганської областей — 950156 осіб і з АР Крим і м. Севастополь — 21144 особи, з яких 162169 — діти, 477244 — інваліди та особи похилого віку*. Ймовірно, при врахуванні за основу прийнято дані щодо офіційно зареєстрованих в органах Державної міграційної служби громадян, яких було взято на облік як внутрішньо-переміщених осіб. Інші цифри наводять експерти ООН: за їх підрахунками, кількість внутрішньо-переміщених осіб становить понад 3 млн. осіб, і така цифра, на нашу думку, об'єктивніше відображає реальний стан справ.

Отже, бачимо, яка величезна кількість членів нашого суспільства нині перебуває в скрутному становищі внаслідок зміни звичного ритму життя. Незважаючи на завіряння влади про всіляку турботу щодо переселенців, факт залишається фактом: люди, які були змушені залишити свої домівки і виїхати із зони окупації та з-під обстрілів, сьогодні потерпають від соціальної незахищеності, браку коштів, відсутності постійного житла та роботи, дискомфорту через погіршення побутових умов. Ці події завдали нищівного удару по малому і середньому бізнесу: через агресивні дії незаконних військових формувань та окупацію сотні тисяч підприємців були змушені припинити свою господарську діяльність на території, тимчасово не підконтрольній українській владі.

Мета статті — висвітлити з наукових позицій проблематику розв'язання житлових проблем внутрішньо-переміщених осіб і визначити шляхи сприяння їх соціальної адаптації, зокрема активізації підприємницької діяльності.

Серед найважливіших факторів адаптації переселенців, особливо активної їх частини, слід виокремити запровадження економіко-правових стимулів підприємницької діяльності. В Україні чимало переселенців висловили готовність оселитися в сільській місцевості в центральній частині України. На жаль, демографічні процеси, що останніми роками відбуваються всередині країни, призвели до занепаду сіл, селищ, а також малих міст і містечок (зокрема, така доля спіткала й монопрофільні міста). Чималої шкоди завдали корупційні явища, відсутність розумного господарського підходу, формалізм при плануванні розвитку регіонів, недоліки в організації транспортної та соціально-побутової інфраструктур, брак робочих місць.

Незважаючи на те, що переважна більшість біженців з окупованих російськими терористичними силами територій до війни не займалася сільським господарством, сьогодні люди заради власного благополуччя змушені змінювати звичний вид занять і шукати нову роботу. Нині в Україні є всі правові можливості для того, щоб розвивати кооперацію, створювати малі підприємницькі структури, наприклад, підприємства з переробки сільськогосподарської продукції в селах. Житло стане тим додатковим стимулом, який варто і необхідно

* Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє / Урядовий портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248553957&cat_id=244277212.

використовувати для заохочення підприємницької активності внутрішньопереміщених осіб.

Дискусії навколо визначення конкретних шляхів розв'язання проблеми відродження села у нашій країні ведуться протягом тривалого часу, зокрема – це збереження та раціональне використання безгосподарного нерухомого майна в сільській місцевості, а саме покинутих земельних ділянок і будинків. Покинуті хазяїном, будинки руйнуються, і хоча органи місцевого самоврядування мають визначену законом можливість прийняти їх у власність (взяти на баланс) за допомогою судових механізмів, в Україні протягом останніх 5 років було ухвалено не більш як 1,5 тис. рішень суду з таких питань (і це при тому, що кількість покинутих об'єктів нерухомості є в сотні разів більшою). Такі об'єкти нерухомої власності можуть використовуватися фізичними особами-підприємцями, які вирішили працювати і жити на землі, відроджувати село. Серед них багато вимушених переселенців з АР Крим, Донецької та Луганської областей.

Аналіз положень чинного законодавства щодо реалізації можливостей надання житла внутрішньопереміщеним особам у сільській місцевості показує, що за існуючого порядку набуття права власності на нерухоме майно заселитися до будинку, навіть давно покинутого, непросто. По-перше, таке заселення не може повною мірою вважатися законним. По-друге, воно є ризикованим. Так, зробивши навіть дрібний ремонт для приведення будинку до більш-менш придатного для проживання стану, зоравши город і засіявши його, можна за декілька місяців або років дізнатися, що власник будинку не покидав його, а тільки залишив на певний час без уваги і тепер висуває свої законні претензії щодо вселення в нього (а за ремонт та зроблену роботу хоче лише подякувати).

Щоб уникнути такої ситуації, ми пропонуємо ряд основних правил дій. Перш за все, ідеальним рішенням було б придбання нерухомості з дотриманням усіх передбачених законодавством вимог щодо оформлення документів на право власності. Практика показує, що в тих селах, які фактично є покинутими, вартість таких об'єктів нерухомості та розмір витрат на оформлення документів не перевищуватимуть декількох тисяч гривень. Проте у випадках, коли село “вимерло” повністю, не завжди вдається розшукати хазяїна (колишнього власника) та встановити зв'язок з ним або хоча б з однією відповідальною особою, що опікується питаннями обліку та збереження власності сільської громади.

У більшості випадків можна вирішити проблему законним шляхом, адже для цього передбачено практично всі можливості врегулювання як цивільних, так і господарських відносин. Наприклад, гл. 8 Цивільного процесуального кодексу України у ст. 269–273 регламентує відносини з приводу розгляду судами загальної юрисдикції справ про передання безгосподарної нерухомості у комунальну власність *. Описані правові інститути мають застосовуватися тоді, коли орган, уповноважений управляти майном певної територіальної громади, виявить безгосподарне нерухоме майно. У такому випадку після його взяття на баланс (облік) органом, який здійснює державну реєстрацію прав власності на нерухоме майно, після закінчення річного терміну такого обліку (розумний термін для того, щоб власник з'явився та довів свої вимоги) та оголошення у ЗМІ про виниклу ситуацію – за рішенням суду за місцем знаходження такої нерухомості – останню пере-

* Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

дають у власність відповідної територіальної громади. Далі вона вже може розпоряджатися нею на власний розсуд (на підставах, затверджених Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні"), у тому числі й у плані забезпечення переселенців з окупованих територій таким нерухомим майном.

Разом з тим отримані статистичні дані про реальний стан справ не дають приводу для оптимізму. За даними Єдиного державного реєстру судових рішень (який створений і діє відповідно до Закону України "Про доступ до судових рішень" і публічно доступний в мережі Інтернет), які дозволяють з'ясувати та оцінити статистичні показники і тенденції застосування інституту набуття територіальними громадами права власності на безгосподарне майно, виявлено лише близько 1500 судових актів з цього приводу (з 2011 р., тобто з моменту початку адміністрування реєстру). У масштабах України така кількість рішень про прийняття у власність об'єктів нерухомості за 5 років вважається мізерною, адже фактично показник покинутих (безгосподарних) нерухомих об'єктів у межах лише однієї області може у разі перевищувати цю цифру.

Поведінка посадових осіб органів місцевого самоврядування, які виявляють пасивність щодо обліку та прийняття у власність об'єктів нерухомості, цілком зрозуміла, адже подібна процедура є дуже складною, тривалою і передбачає як фінансові, так і адміністративні витрати, оскільки навіть оголошення в газеті про пошук власника об'єкта нерухомості не можна розмістити безплатно. Крім того, сам об'єкт нерухомості не завжди потрібен територіальній громаді, бо в разі прийняття його у власність урядовцям необхідно окремо розробляти рішення та варіанти його підтримання надалі в нормальному для проживання стані (цілісності): наприклад, полагодити дах, встановити вікна, підвести електрику та інші комунікації, забезпечити охорону тощо. У разі невиконання цього необхідного набору дій до посадових осіб місцевого самоврядування відповідні претензії можуть ставити представники правоохоронних і контролюючих органів, які звинувачуватимуть їх у недбалому ставленні до майна територіальної громади, незважаючи на брак або відсутність у сільської чи селищної ради реальних фінансових, матеріальних і адміністративних можливостей. З огляду на сказане, для органів місцевого самоврядування найоптимальнішим рішенням щодо визначення майбутньої участі покинутої та занедбаної сільської хати стає практика невтручання: на таку хату можна просто не звертати уваги до того часу, коли під впливом зовнішніх факторів і фізичних процесів вона зруйнується сама собою.

Це підтверджує раніше висловлену нами тезу про те, що серед шляхів виходу із ситуації навколо занепаду села та відсутності житла у підприємців — внутрішньоопереміщених осіб перспективними можуть стати такі:

— поглиблення процесів регіоналізації управління економікою з наданням органам самоврядування більш широких можливостей і створення для них спрощених механізмів розпорядження явно безгосподарними об'єктами;

— запровадження спрощених механізмів безпосереднього вступу як переселенцями, так і будь-якими іншими особами — громадянами України, що мають намір проживати у сільській місцевості чи вести там господарську діяльність, у володіння безгосподарним майном.

Щодо останнього, то законом мають бути передбачені й відповідні обмежувальні механізми (фактори стримування), аби набуття права власності на покинуті об'єкти нерухомості та земельні ділянки не перетворилося на рейдерство: на-

приклад, кожен охочий може звернутися до суду із заявою про визнання за собою права власності на таке майно після дотримання саме тих вимог, які висуваються й до органів місцевого самоврядування (з дотриманням аналогічних часових меж).

Як одна з підстав набуття права власності “набувальна давність” являє собою принцип, за яким фізична чи юридична особа, що не є власником майна, але добросовісно, відкрито і безперервно володіє нерухомим майном як своїм власним, набуває права власності на нього [1, с. 5]. Відповідно до ст. 344 Цивільного кодексу України, передбачено можливість здійснення набуття права власності на нерухомі об’єкти за самим фактом публічного володіння* (цей спосіб також вимагає судового оформлення), але застосування принципу “набувальної давності” щодо нерухомого майна стає можливим не раніше, ніж за 10 років після безперервного володіння. Інакше кажучи, людина може володіти (публічно використовувати) нерухомий об’єкт протягом десяти років до того моменту, коли набуде права на його привласнення за судовим рішенням. Але протягом цього терміну набувачеві немає сенсу вкладати кошти у збереження майна чи його розвиток через ризики того, що до завершення терміну може з’явитися власник, який на цілком законних підставах скористається всіма поліпшеннями об’єкта нерухомого майна. За результатами аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень, було з’ясовано наявність відповідних рішень з цього приводу, і нині ситуація виглядає ще гірше – подібних рішень налічується всього декілька, і більшість з них не зовсім відповідають описаній ситуації, оскільки стосуються складніших і нетипових схем.

Наявний процесуальний механізм передавання безгосподарного майна у власність територіальної громади у межах річного терміну відсутності власника є найбільш прийнятним для врахування інтересів усіх сторін. Конституція України (зокрема, ст. 13, ст. 129) визначає рівність усіх суб’єктів права власності перед законом. Проте доводиться констатувати: щодо використання свого права на заволодіння (вступ у володіння) об’єктами безгосподарної нерухомості існує велика розбіжність, “прірва” (від 1 до 10 років) між територіальними громадами (органами місцевого самоврядування) та фізичними особами, які бажають вступити у володіння нерухомістю за принципом “набувальної давності”. Наведені приклади показують, що нічого, крім шкоди, подібна ситуація не несе, а лише призводить до втрати майном (а зрештою – суспільно-соціальним надбанням) своєї цінності, проявів корупції, безгосподарності. Це також ускладнює ситуацію з адаптацією переселенців (і не тільки). Проблему можна було б усунути навіть не покладаючись на органи управління майном територіальної громади обов’язку “легалізувати” та прийняти у власність усі об’єкти нерухомості, а просто зрівнянням процесуальних прав таких органів і громадян. Адже саме в цьому полягає сенс регіоналізації державного управління економікою – утвердження засад відповідального господарювання, поваги до власників та їх потреб шляхом розробки дійових і розумних механізмів захисту їх прав, підвищення рівня життя людей і вдосконалення системи соціальних і процесуальних гарантій для реалізації наданих їм можливостей.

Таким чином, доцільно внести зміни до чинного законодавства щодо:

– надання внутрішньоопереміщеним особам права користуватися такими будівлями та земельними ділянками на безоплатній основі;

* Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

– спрощення процедури вступу в права власності на безгосподарне (або виморочне) нерухоме майно, змінивши термін "набувальної давності" для фізичних осіб з 10 до 3 років.

Крім наявності у сільській місцевості можливостей для працевлаштування існує й ряд інших факторів, які визначають готовність людей жити саме на землі. Зокрема, це умови для одержання медичної допомоги (лікувальні заклади) на прийнятній відстані від місця проживання, а також система дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів. За даними Міністерства освіти і науки України, чисельність дітей шкільного віку продовжує скорочуватись, а відповідно, зменшується кількість навчальних закладів. Динаміку такої зміни у міській і сільській місцевостях наведено у таблиці.

Динаміка скорочення кількості загальноосвітніх навчальних закладів *

Навчальні роки	Кількість загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та форм власності	
	всього	у тому числі в сільській місцевості
2010/11	20300	13283
2011/12	19874	12970
2012/13	19672	12799
2013/14	19294	12467
2014/15 **	17604	11891

* Складено авторами за інформацією Міністерства освіти і науки України (лист від 01.10.2015 р. № 2/1-13-1747-15).

** Без урахування закладів, які перебувають на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя, а також районів Донецької та Луганської областей (не підконтрольних Україні).

Як бачимо, щороку в сільській місцевості темпи скорочення кількості загальноосвітніх навчальних закладів обчислюються навіть не десятками, а кількома сотнями — закривається до 400 шкіл на рік. Це пов'язане, насамперед, із скороченням чисельності населення: на сьогодні в середньому лише кожен 500-й житель України — школяр.

Згідно з ч. 6 ст. 11 Закону України "Про загальну середню освіту" (в редакції відповідного Закону України *), реорганізація та ліквідація загальноосвітніх навчальних закладів комунальної форми власності здійснюються за рішенням сесії місцевої ради, а державної та приватної форм власності — за рішенням засновника (або засновників). Крім того, у п. 30 ч. 1 ст. 26 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" визначено, що реорганізація або ліквідація навчальних закладів комунальної форми власності здійснюється за рішенням місцевої ради.

Переселенці, які мають досвід підприємницької діяльності, сьогодні виступають рушійною силою відродження села — їх потенціал дає реальний шанс створити села на розвинутих агромістечка або малі містечка. За своєю суттю, ландшафтно-садибна урбанізація являє собою комплексну модель заселення та розвитку як покинутих сільських територій, так і будь-яких вільних земель для забезпечення їх ефективного використання. Наприклад, у Республіці Беларусь, де останнім часом побудовано 1500 агромістечок, саме таким чином вирішують проблеми рівномірного заселення території, єдності та інфраструктурної цілісності

* Про загальну середню освіту : Закон України від 28.12.2014 р. № 76-VIII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14.

країни. Така забудова є необхідною умовою відтворення трудового потенціалу, гармонійного облаштування неосвоєних територій [2].

В ЄС підтримка місцевих стратегій територіального розвитку проголошена Спільною аграрною політикою – САП (CAP – Common Agricultural Policy) у вигляді проекту LEADER – спеціальної програми Європейської комісії з підтримки місцевих ініціатив, спрямованих на розвиток сільських регіонів. Вона передбачає підтримку місцевих державно-приватних товариств (місцевих дійових груп) та створення їх мережі, а також розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, впровадження інноваційних проектів, кооперацію, набуття необхідних навичок. Як цільова група даної програми розглядаються малі та середні підприємства, некомерційні організації та органи місцевого самоврядування. Програма реалізується шляхом імплементації національних стратегічних планів, які містять пакет заходів і мають єдиний інструмент фінансування – Фонд розвитку сільських територій [3, с. 9]. Слушну думку з цього питання висловлює М.Ф. Кропивко: для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності та прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агро-сервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами (у вигляді агро-містечок) досягається стабільний соціально-економічний розвиток регіону [4, с. 57]. Позитивний досвід такої організації співпраці бізнесу та населення у сільській місцевості напрацьовано у ФРН, Нідерландах і ряді інших країн (навіть за наявності деяких відмінностей, ці країни мають близькі рівні життя).

З урахуванням таких прикладів із зарубіжного досвіду в Україні може бути запропоновано започаткувати будівництво агромістечок, по-перше, для досягнення рівномірності розселення внутрішньопереміщених осіб і, по-друге, з метою створення умов для розвитку інфраструктури сільських регіонів. Це дозволить не тільки зберегти і спрямувати у нове русло трудовий потенціал переселенців, але й допоможе певною мірою “розвантажити” великі міста-мегаполіси, а також здійснити подальші кроки для реальної підтримки й розвитку аграрного сектору.

Висновки

Заходи щодо активізації підприємницької діяльності внутрішньопереміщених осіб і підвищення ролі сільських регіонів тісно взаємопов’язані, а тому успіх їх реалізації потребує надання більшої самостійності регіонам у вирішенні питань соціально-економічного розвитку, передусім, за рахунок підтримки місцевих ініціатив. Загальний стан економіки країни залежить від ефективності налагодження виробничих зв’язків, у тому числі шляхом охоплення ними територій із земельними ресурсами, які недостатньо освоєні, але потенціально можуть бути залучені до господарського обороту. Цьому сприятиме запровадження засад регіоналізації в державному управлінні економічною системою. Суть поняття “регіоналізація” у науковій літературі зводиться переважно до розуміння процесів перерозподілу владних компетенцій, передання функцій з національного на регіональний рівень, розвитку нових інституціональних форм, які відповідають новій ролі регіонів. Водночас визначення цього терміна досі залишається дискусійним і надмірно узагальненим, набуваючи різного змісту залежно від галузі знань (економіки, демографії, окремих правових наук тощо), у межах якої розглядається проблематика регіонального розвитку. В Інституті економіко-правових досліджень

НАН України з 2014 р. триває розробка науково-дослідної теми "Правові засади регіоналізації державного управління економікою" (№ державної реєстрації 0114U004338). Отже, пропозиції щодо повнішого використання територіальних, виробничих, природноресурсних переваг і трудового потенціалу регіонів визначатимуть перспективи подальших наукових досліджень у цьому напрямі, зокрема, стосовно освоєння сільських територій.

Якщо взяти за основу об'єднаний підхід до розв'язання завдання забезпечення житлом внутрішньопереміщених осіб для активізації їх підприємницької діяльності в сільській місцевості, то у нашій країні він дозволить:

— забезпечити підтримку внутрішньопереміщених осіб, які побажають проживати у сільській місцевості;

— надати нового поштовху відродженню села;

— створити умови для введення ефективних механізмів регіоналізації управління економікою та раціонального використання власності.

Сьогодні нація переживає складний період, і від консолідації можливостей, способів вирішення проблем на державному рівні залежать цілісність України, збереження її території, державності, етнічної спільності.

Список використаної літератури

1. Юридична енциклопедія. — В 6 т. ; [редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. — К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. — Т. 4. — 720 с.

2. Майбутнє — за екопоселеннями та агромістечками // Ukr Sprava. Допомога бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrsprava.com/index.php?newsid=2510>.

3. Собкевич О.В. та ін. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні : аналіт. доп. ; [О.В. Собкевич (кер. авт. кол.) та ін.]. — К. : НІСД, 2014. — 45 с.

4. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 55–58.

References

1. *Yurydychna Entsyklopediya. V 6 t. Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (golova) ta in.* [Juridical Encyclopedia. In 6 vols.], edited by Yu.S. Shemshuchenko (Editor-in-Chief), et al. Kyiv, Ukrain. Entsykl. im. M.P. Bazhana, 2002, Vol. 4 [in Ukrainian].

2. *Maibutne — za ekoposelennyamy ta agromistechkamy* [Future will belong to ecosettlements and agritowns]. *Ukr Sprava. Dopom. Bizn. — Ukr Sprava. Help to Business*, available at: <http://ukrsprava.com/index.php?newsid=2510> [in Ukrainian].

3. Sobkevych O.V. et al. *Strategichni Napryamy Instytutsiinogo Zabezpechennya Rozvytku Agrarnogo Sektoru v Ukraini* [Strategic Directions of the Institutional Ensuring of a Development of the Agrarian Sector in Ukraine]. Kyiv, NISS, 2014 [in Ukrainian].

4. Кропивко М.Ф. *Klasternyi pidkhid do upravlinnya sil's'kym rozvytkom* [The cluster approach to a control over the rural development]. *Ekon. APK — Economy of AIC*, 2008, No. 5, pp. 55–58 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7 грудня 2015 р.